

## РЕЦЕНЗІЯ

кандидата педагогічних наук, доцента

**Шаповалової Ольги Віталіївни,**

доцента кафедри дошкільної та початкової освіти

на дисертацію Гриценка Олександра Петровича «Теоретико-методичні засади створення модульно-варіативного підручника з природничо-математичних дисциплін для початкової школи в умовах реформування освіти», подану на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

**Актуальність наукового дослідження** Гриценка О.П. на тему «Теоретико-методичні засади створення модульно-варіативного підручника з природничо-математичних дисциплін для початкової школи в умовах реформування освіти» зумовлена стрімким процесом організаційно-методичних трансформацій в системі національної освіти, що природно знаходить свій відбиток у вдосконаленні механізмів створення засобів навчання для Нової української школи, зокрема для її початкової ланки. Попри значну кількість наукових праць щодо задач національного підручникотворення, проблема складання модульно-варіативних підручників з природничо-математичних дисциплін для початкової школи залишається в наш час недостатньо вивченою.

Дисертація є складовою комплексного дослідження кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка за тематикою «Теоретичні та методичні засади інноваційного розвитку освіти у національному, європейському та глобальному контекстах» (реєстраційний номер 0121U107883).

Тему дисертаційної роботи затверджено рішенням вченої ради Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (протокол № 5 від 22.12.2022 року та протокол № 3 від 27.10.2025 року).

## **Наукова новизна та практична значущість одержаних результатів.**

Дисертаційне дослідження Гриценка О.П. характеризується безперечною науковою новизною та практичною значущістю, оскільки дисертантом вперше в національній педагогічній науці цілісно визначено теоретико-методичні засади створення модульно-варіативного підручника з природничо-математичних дисциплін для початкової школи в умовах реформування освіти; з'ясовано сутність феномена модульно-варіативного підручника як об'єкта науково-педагогічних досліджень; висвітлено концептуальні основи проєктування модульно-варіативного підручника для початкової ланки закладів освіти нової української школи; окреслено структуру інноваційного потенціалу модульно-варіативного підручника з природничо-математичних дисциплін для початкової школи; сформовано підходи до оцінювання ступеня впливу форми, структури та змісту на інноваційний потенціал модульно-варіативного підручника; з'ясовано напрями технологізації проєктування модульно-варіативного підручника з природничо-математичних дисциплін для початкової школи; виявлено ефективність інноваційного потенціалу модульно-варіативних підручників, що задіяні в рамках освітньої технології «Росток».

Конкретизовано поняттєво-термінологічний апарат наукових досліджень у контексті створення підручників для початкової школи, уточнено поняття: «інноваційні нововведення», «варіативність», «модульний підручник», «модульна варіативність», «варіативність модульного підручника», «інноваційний потенціал навчального підручника», «акомодація, організація та трансляція інформаційних даних», «варіативна спроможність», «технологізація проєктування навчальної літератури» та інші.

Сформульовано авторське трактування поняття «модульно-варіативний підручник» як матеріальної форми навчального видання, що є відображенням змісту навчальної програми з освітньої дисципліни, має офіційно встановлений гриф, спроектоване відповідно до принципу блочно-комплектного укладання та завбачує можливість вибору найбільш слухного

для конкретних умов навчання різновиду навчальної книжки з відповідним змістом і структурою.

Набув подальшого розвитку процес системного впорядкування матеріалів у рамках проблеми укладання навчально-варіативної літератури для початкової освіти в умовах розбудови Нової української школи та залучення до означеного дійства підручникотворення інноваційних технологій проектування навчальних підручників для учнів і учениць сучасної початкової школи в умовах проведення реформаторських модифікацій у системі національної освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його теоретичні положення та висновки можуть бути використані в ході формування концептуальних засад національної освітньої стратегії підручникотворення в умовах розбудови Нової української школи, розроблення методичних рекомендацій та порад для авторів або авторських колективів щодо укладання шкільної літератури для початкової освіти, подальшого дослідження шляхів технологічно-структурної модернізації проєктної діяльності в галузі вітчизняного підручникотворення, вивчення основ створення навчальної літератури здобувачами вищої педагогічної освіти в ході проведення лекційних та практичних занять.

**Повнота викладу матеріалу дисертації в публікаціях.** Основні положення та результати дослідження висвітлено в 21 наукових публікаціях, серед яких 7 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у виданні, яке індексується в міжнародній наукометричній базі Scopus, 2 статті у закордонних наукових виданнях і 11 праць апробаційного характеру.

Аналіз наукових робіт здобувача, зазначених у списку опублікованих праць за темою дисертації, дає можливість стверджувати, що представлені роботи повною мірою відображають основні положення та висновки дослідження.

## Ступінь обґрунтованості наукових положень

Текст рецензованої дисертації має логічну побудову й послідовність у висвітленні ходу дослідження та його результатів. Здійснено глибокий аналіз поняттєво-термінологічного інструментарію. Автором подано обґрунтовані й виважені концептуальні положення дослідження, висвітлено можливості імплементації позитивного європейського досвіду на українському ґрунті.

Дисертація відзначається чіткою структурою. У вступі науково коректно й обґрунтовано визначено актуальність теми дослідження та відповідний науковий апарат. Відповідно до поставленої мети (з'ясувати теоретико-методичні засади створення модульно-варіативного підручника з природничо-математичних дисциплін для початкової школи в умовах реформування освіти) визначено п'ять завдань, розв'язання яких уможливило комплексне використання низки теоретичних та емпіричних методів, схарактеризовано наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію, структуру та обсяг дисертації.

У *першому* розділі дисертаційної роботи «**Теоретичні засади створення сучасного модульно-варіативного підручника для початкової школи в умовах реформування освіти**» проаналізовано існуючий стан опрацьованості досліджуваної проблеми за матеріалами наукових праць і методичних розробок вітчизняних та зарубіжних педагогів, а також визначено концептуальні основи проєктування модульно-варіативного навчального підручника.

Усвідомлюючи те, що навчальний підручник є на сьогодні наймасовішою в світі книгою, з якою найчастіше й найуспішніше контактує суспільство, вплив підручника на рівень сформованості особистості учнів неможливо переоцінити. З приведеного, власне кажучи, формується не тільки значущість підручника для організації ефективного навчання, а й об'єктивна складність його проєктування по відношенню до різних форм освітніх закладів, використовуваних навчальних програм та вікових особливостей учнів. У такий спосіб підручник є динамічною педагогічною системою, яка

функціонує в адекватному паперовому або іншому форматі, що відповідає сучасним вимогам користувачів.

Водночас, не дивлячись на значну кількість наукових праць, присвячених технікам і методикам проєктування навчальної книги, їх лейтмотивом виступає проблематика укладання змісту підручника й дотримання методології в частині спорідненості змістовної структури навчальної книги з календарно-тематичним плануванням навчальних занять. У той же час проєктування навчальних засобів нового покоління одночасно із розробкою проблеми змістовного навантаження підручника, має передбачати іновачії в аспекті оновлення формату трансляції відомостей (електронний, віртуальний тощо) та архітектури знакового (цифри, букви), образного й колористичного оформлення.

З'ясовано, що інноваційний підручник для сучасної школи має не стільки репрезентувати накопичену суспільством інформацію, скільки дозволяти учням приєднатися до оновлення та збагачення матеріалу шкільного підручника через особисту творчу діяльність на кшталт: намалюй, вибери, поєднай тощо. Такі та подібні до них завдання дозволяють перетворити колективний навчальний засіб на індивідуальний інструмент освоєння предметного світу, що в результаті має підвищувати мотивацію та продуктивність навчання. Отже, підручник нового покоління, маючи своїми перевагами сучасні форми або технології передавання інформаційних відомостей на різних носіях та з відмінним додатковим обсягом сервісів (аудіо, відео й інші), має гарантувати найкращу ефективність у формулі «надавачі інформації – підручник – набувачі інформації» з урахуванням вікових і психофізіологічних особливостей учнів початкової школи й застосуванням під час створення підручника принципів модульності та варіативності.

Визнано, що в контексті педагогічної науки модульний підручник можна визнавати як особливий функціонально-предметний засіб навчального процесу, що по суті визначається дидактично-адаптованою та своєчасно-актуалізованою навчальною інформацією, відібраною за відповідності до

функцій, вимог, ознак і базових принципів, які є провідними в сфері підручникотворення.

Разом із тим, модульний підручник видається цілком актуальним визнати матеріальним різновидом навчального видання, яке містить повномасштабний та систематизований виклад навчальної дисципліни, корелюється із навчальною програмою, має офіційно наданий гриф і розроблене співвідносно до принципу формування блочно-комплектного навчального видання.

Водночас за допомогою швидкозмінних модульних підручників на заміну нормалізованому підходу в підручникотворенні з його принципами уніфікації/стандартизації, набуває зиску підхід, що передбачає варіативність форматів та обсягів інформаційних відомостей, які є необхідними для вивчення певної навчальної дисципліни.

Досліджено, що з позиції педагогіки варіативність сприймається в аспекті концептуальної основи дидактики, тобто методологічного визнання об'єктивної різноманітності освітніх технологій в сенсі їх реального застосування. Принцип варіативності є спрямованим на забезпечення максимального рівня осучаснення освітнього процесу через запровадження сьогочасних педагогічних технологій з різноманітними формами й засобами навчання. Основоположні контенти теорії варіативності можна відобразити через поняття «варіативність», «варіантність», «варіювання», «варіація» та інші, подібні до них, терміни.

У такий спосіб варіативність маємо визнавати як феномен перманентного осучаснення змісту, форми або ж структури певного об'єкта, що є допустимим у рамках офіційно встановлених стандартів чи нормативів та має призводити до урізноманітнення властивостей та/чи характеристик об'єкта й підвищення рівня його функціональної ефективності в процесі вирішення одного й того самого суспільно-важливого завдання із урахуванням викликів сьогодення.

В якості проміжних висновків було зазначено, що створення варіативного підручника необхідно сприймати як наявну спроможність національної системи освіти плідно та своєчасно реагувати на зміни в сприйнятті учнями початкових класів сукупності знанневих відомостей. Фактична адаптивність шкільної книги має бути сформована в результаті використання логічно-сислового алгоритму створення варіативного підручника, тобто варіаційної можливості коригувати системні елементи навчального підручника: зміст, структуру та дизайнерсько-технологічне оформлення навчального матеріалу.

Аналізуючи потенційну результативність від запровадження варіативного підручника в початковій школі маємо визнати, що педагогічний ефект у даному випадку буде залежати від низки факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, для оцінки вектору дії яких (позитивного або негативного) обирався інструмент зі сфери якісної експертизи у формі SWOT-аналізу. Його результат показав, що на даний момент існує забагато слабких сторін та/чи загроз у сфері проектування й заведення до навчального процесу варіативних підручників. Та водночас результати SWOT-аналізу обумовлюють не тільки фактичні ризики в застосуванні інноваційної навчальної книги, а й практичні можливості, які дана форма навчальної літератури може привносити в початкову освіту.

Розглядаючи проблематику створення модульно-варіативного підручника з природничо-математичних дисциплін для учнів початкової школи в умовах реформування системи освіти, необхідно відзначити першорядну важливість цієї дослідницької тематики, адже переобтяженість та об'ємність підручників, використовуваних у процесі викладання дисциплін природничо-математичного циклу, є надто чутливою проблемою для учнів початкової школи, які не можуть за віковими особливостями сприймати значні потоки інформації.

Таким способом, феномен складання модульно-варіативних підручників з природничо-математичних дисциплін для освітнього обширу початкової

школи вимагає подальшого ґрунтовного дослідження, що буде спиратися на новочасні вимоги до рівня особистісних компетентностей молодших школярів, а так само на запити національної спільноти щодо нарощення якості науково-методичного забезпечення потреб навчального процесу в закладах загальної середньої освіти на засадах новітньої парадигми національної освіти.

**Другий розділ дисертації** присвячено сучасним підходам до проєктування модульно-варіативного підручника для початкової школи в аспекті оцінювання ступеня впливу елементів змісту, структури та форми навчальної літератури на виявлення комплексного показника її інноваційного потенціалу.

На основі аналізу публічних джерел визнано, що інноваційний потенціал навчального підручника є доцільним визначати як набір потенційно існуючих або фактично реалізованих можливостей засобу навчання, що використовується для засвоєння знань та накопичення досвіду пізнавальної, творчої й практичної діяльності, виявляє спроможність до належних системних змін чи інноваційних перетворень та є придатним для конвертування суспільно значущої інформації в знаннєвий ресурс окремого суб'єкта пізнавальної діяльності.

Таким чином, навчальний підручник сучасного покоління має виконувати функцію своєрідного адаптера між постійно зростаючими запитами суспільства до рівня інформаційної компетентності сьогоденних учнів та їхньою здатністю до сприйняття, усвідомлення й засвоєння безперервних інформаційних потоків. За приведених умов лише технологічно-мобільний чи-то модульно-варіативний підручник нового покоління демонструє здатність до системних трансформацій в ході реформування національної системи освіти.

Таким способом інноваційний підручник має реалізовувати принаймні дві базові функції: 1) відображати зміст певного навчального предмета (теоретична компонента); 2) структурувати (організувати) змістовний матеріал навчальної книги (методична компонента). Збалансоване поєднання

теоретико-методичних засад інноваційного підручникотворення має виявляти гармонійне переплетіння педагогічної науки та сучасної технологічної практики у контексті тиражування носіїв (друкованих, електронних тощо) навчальної інформації.

Отже, сучасний підручник має враховувати як теоретико-дидактичні, так і практико-ергономічні вимоги, які проявляються в розмірі й формі літер, якості паперу, виразності графічних образів, яскравості ілюстрацій. Таким способом у ході конструювання інноваційного підручника виникає завдання комплексного вирішення триединого завдання стосовно акомодатії (адаптування), організації (оформлення) та трансляції (передавання) навчально-інформаційних матеріалів шкільної книги нового покоління для учнів початкової школи.

Досліджуючи концептуальну модель укладання інноваційного підручника було системно проаналізовано категоріальну сутність її понятійних складників (акомодатія, організація, трансляція) та з'ясовано їх вплив на ефективність або педагогічну результативність існуючих засобів навчання.

У якості проміжних висновків стало можливим визнати, що інноваційний підручник – це засіб навчання у формі друкованої книжки, електронного сайту або ігрового кейсу, що використовує насамперед зрозумілий і посильний текст, має доречний і привабливий дизайн, набуває компактно-модульного формату й об'єктивно сприймається як варіативно-конкурентоспроможний. За позначеної методологічної площини інноваційний потенціал навчального підручника є тим структурним ресурсом підручникотворення, який повинен в умовах сьогодення забезпечувати новочасну модернізацію навчальної книги. Алгоритм дослідження інноваційного потенціалу модульно-варіативного підручника має комплексний характер та передбачає аналіз інноваційних потенціалів акомодатії, організації і трансляції інформаційних відомостей навчальної книги. Розглядаючи практичний напрямок визначення інноваційного

потенціалу навчального підручника, маємо посылатися на аналітичні відомості, евристичні міркування, інтуїтивні висновки, емпіричні спостереження, наближені підходи, які, ймовірно, і не заслуговують на їх беззаперечне сприйняття, але ж як логічні прийоми чи методичні правила творчого дослідження, що є слушними в умовах недостатньої повноти вихідної інформації, здатні призводити до вирішення тих чи інших питань у ході проведення дискусійного обговорення.

За текстом розділу обговорено найістотніші методи оцінки інноваційного потенціалу навчальної книги й запропоновано оригінальну методику обрахунку безвідносного показника інноваційного потенціалу.

**Третій розділ дисертаційного дослідження** зорієнтований на результати дослідження інноваційної спроможності модульно-варіативної літератури, яка була створена в умовах розгортання освітньої технології «Росток». У змісті дисертації відзначено, що категоріальний термін «спроможність» позначає першооснову створення певного, зокрема й навчального, системного об'єкта (засобу, приладу, інструмента), яка спирається на наявність відповідних фінансових, інформаційних, виробничих ресурсів та має завданням виконання необхідних функцій при дотриманні низки норм чи рекомендацій, які визначені комплексом чинних регламентуючих документів.

В аспекті системи підручникотворення, спроможність слід розглядати як поєднання спроможності нормативного середовища, спроможності авторського середовища та спроможності тиражуючого середовища. Кожне з цих середовищ є динамічно змінним утворенням у часі та просторі, а отже їх спільний кінцевий продукт може мати й за фактом має ознаки варіативності.

З'ясовлено, що варіативність підручників чи іншої навчально-методичної літератури можна досліджувати на основі реалізації трьох умов:

1) варіативний підручник повинен розроблятися відповідно до контексту затвердженої Міністерством освіти і науки України або Державною службою якості освіти варіативної освітньої програми для початкової школи;

2) оригінал-макети варіативної навчальної літератури обов'язково мають пройти науково-методичну експертизу стосовно їх узгодженості із вимогами та нормами, наведеними у Державному стандарті початкової освіти;

3) виробничі потужності видавничої бази, що буде тиражувати варіативні підручники, повинні забезпечити якісне поліграфічне виконання та оформлення навчальних видань згідно до санітарно-гігієнічних нормативів.

### **Оцінка змісту та оформлення дисертації**

Дисертаційне дослідження відповідає сучасним вимогам до структури, змістового наповнення й оформлення наукових результатів, вирізняється логічною послідовністю викладу, чіткістю формулювань і доступністю подачі основних положень, результатів та висновків. Аналіз змісту дисертації Гриценка О.П. дає підстави стверджувати, що представлена робота має ознаки цілісного, самостійного та завершеного наукового дослідження, яке пройшло необхідну апробацію та повною мірою відповідає чинним критеріям, установленим для дисертаційних праць.

### **Дискусійні положення та зауваження до дисертації**

Позитивно оцінюючи результати рецензованої дисертаційної роботи, вважаємо за доцільне окреслити деякі дискусійні положення й висловити побажання:

1. Визначаючи можливості використання позитивного досвіду організації роботи з підручниками за технологією «Росток», автору варто було розглянути можливі ризики й обмеження цієї технології зокрема рівень підготовки учнів.

2. У дисертації доцільно було би передбачити й інші, більш усталені критерії оцінювання ефективності підручника, щоб забезпечити його відповідність сучасним освітнім вимогам.

3. Текст дисертації подекуди має стилістичні повтори й поодинокі орфографічні помилки.

## Висновок

Ураховуючи актуальність досліджуваної проблеми, наукову новизну положень дисертаційної роботи, обґрунтованість, достовірність, теоретичну та практичну значущість отриманих результатів, вважаємо, що дисертація Гриценка О.П. на тему «Теоретико-методичні засади створення модульно-варіативного підручника з природничо-математичних дисциплін для початкової школи в умовах реформування освіти» є завершеним, цілісним, самостійним дослідженням, що відповідає чинним вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а її автор – Гриценко Олександр Петрович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки галузі знань 01 Освіта / Педагогіка.

## Рецензент:

кандидат педагогічних наук, доцент,  
доцент кафедри дошкільної і початкової освіти  
Сумського державного педагогічного  
університету імені А. С. Макаренка

Ольга ШАПОВАЛОВА

